

Богатирьов І. Г.,

*доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України,
професор кафедри кримінального права та кримінології
Університету державної фіскальної служби України*

Дідківська Г. В.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри кримінального права та кримінології
Університету державної фіскальної служби України*

ЗЛОЧИННІСТЬ У РАЙОНІ АНТИТЕРОРИСТИЧНОЇ ОПЕРАЦІЇ: ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ

SCIENTIFIC AND THEORETICAL ASPECTS SUCHASNOSTIZLOCHYNNIST ADDRESS GLOBAL CHALLENGES IN THE AREA OF COUNTERTERRORIST OPERATION: CONCEPT AND NATURE

У статті визначені проблемні питання злочинності в районі антитерористичної операції: інформаційна війна держави-агресора; військовий конфлікт, бойові дії на сході країни; великий рівень злочинності; участь в антитерористичній операції молоді; суїцид серед учасників антитерористичної операції. Розкрито поняття та сутність злочинності в зоні антитерористичної операції і запропоновано розроблення державної програми запобігання злочинності в зоні антитерористичної операції.

Ключові слова: злочинність, військовий конфлікт, бойові дії, територія, антитерористична операція, правоохоронні органи.

В статье определены проблемные вопросы преступности в районе антитеррористической операции: информационная война государства-агрессора; военный конфликт, боевые действия на востоке страны; высокий уровень преступности; участие в антитеррористической операции молодежи; суицид среди участников антитеррористической операции. Раскрыты понятие и сущность преступности в зоне антитеррористической операции, и предложена разработка государственной программы предупреждения преступности в зоне антитеррористической операции.

Ключевые слова: преступность, военный конфликт, боевые действия, территория, антитеррористическая операция, правоохранительные органы.

The article identifies the problematic issues of crime in the area of the antiterrorist operation: the information war of the aggressor state; Military conflict, fighting in the east of the country; High crime rate; Participation in the antiterrorist operation of youth; Suicide among participants in the antiterrorist operation. The concept and essence of criminality in the zone of the antiterrorist operation is disclosed and the development of the state program of crime prevention in the zone of the antiterrorist operation is proposed.

Key words: crime, military conflict, fighting, territory, anti-terrorist operation, law enforcement agencies.

Постановка проблеми. Вивчення проблем злочинності в районі антитерористичної операції істотно залежить від раціонального використання правоохоронними органами своїх владних повноважень щодо нормалізації кримінологічної обстановки на тимчасово окупованих територіях Луганської та Донецької областей.

Водночас варто зауважити, що раціональне використання суб'єктами антитерористичної операції заходів запобігання такої злочинності здебільшого залежить від якісно розробленої та прийнятої державної програми вжиття таких заходів, на які суттєво впливає кримінологічна інформація про реальний стан злочинності в районі антитерористичної операції.

Визнаючи, що злочинність в районі антитерористичної операції є складовою частиною злочинності в Україні, варто не забувати, що вона має свої концептуальні особливості, а тому її треба розуміти як складне соціально-правове явище, що перешкоджає ефективному функціонуванню всіх інститутів суспільства і держави на обмеженій території у зв'язку з проведенням антитерористичної операції.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання проблеми. Зазначимо, що проблеми

дослідження стану злочинності в районі антитерористичної операції знайшли відбиття в працях багатьох вітчизняних вчених, як-от: О. Бандурка, А. Гаркуша, В. Василевич, В. Голина, Б. Головкін, О. Дячкін, О. Джужа, А. Закалюк, О. Кальман, В. Коваленко, О. Колб, О. Костенко, О. Кулик, В. Лень, О. Литвак, О. Литвинов, С. Тагієв, О. Титаренко.

Проте процес вивчення стану злочинності в районі антитерористичної операції має тривати з метою своєчасного прогнозування його можливих негативних змін та корегування напрямів і форм запобігання та протидії окремим її видам.

Мета статті полягає у розкритті поняття та сутності запобігання злочинності в районі антитерористичної операції та визначенні можливості розроблення державної програми щодо запобігання злочинності в зоні антитерористичної операції.

Виклад основного матеріалу. З огляду на те, що проблема злочинності в районі антитерористичної операції не була предметом детального кримінологічного дослідження, ми її розглядаємо в кримінологічному вимірі, який ґрунтується на плюралізмі наукових поглядів на проблему злочинності загалом.

З цього приводу є слушною позиція Н. Сметаніної, що проблемою визначення меж пізнання злочинності є питання про місце і функції злочинності у сучасному суспільстві, розуміння злочинності як кримінальної практики людей, кримінальної зумовленості злочинів, феномену латентної злочинності, можливості боротьби з явищем злочинності. Саме межі пізнання злочинності, на думку вченої, дають можливість виокремити злочинність як явище й обмежити її кількісно-якісні показники [1, с. 156].

Поділяючи думку Н. Сметаніної щодо меж пізнання злочинності в рамках кримінально-правової моделі, ми поставили за мету нашого дослідження окреслити питання злочинності саме в межах проведення антитерористичної операції на сході країни.

На жаль, злочинність у районі антитерористичної операції з'явилась не сама по собі, її створило соціальне середовище (ситуативні злочинці, раніше судимі, безробітні, психічно хворі, ображені на владу, зрадники національних інтересів, іноземні найманці), а тому вона вийшла з-під контролю держави.

Згідно з концепцією боротьби з тероризмом, антитерористичною операцією (АТО) визнається комплекс скоординованих спеціальних заходів, спрямованих на попередження, запобігання та припинення терористичної діяльності, звільнення заручників, забезпечення безпеки населення, знешкодження терористів, мінімізацію наслідків терористичної діяльності [2]. Районом проведення антитерористичної операції є визначені керівництвом антитерористичної операції ділянки місцевості або акваторії, транспортні засоби, будівлі, споруди, приміщення та території чи акваторії, що прилягають до них і в межах яких проводиться зазначена операція (п. 19, ч. 1 ст. 1 Закону України «Про боротьбу з тероризмом») [3].

Проведений нами аналіз злочинності в районі антитерористичної операції дає змогу визначити її як фактор внутрішньодержавного характеру та збройного конфлікту в особливих умови бойового протистояння військових частин і силових підрозділів. Саме з початком бойових дій на сході країни посилилася психологічна агресія антиукраїнських сил, побудована на обмані та маніпуляції громадською думкою.

Інформаційна війна Російської Федерації проти України, за визначенням І. Штогрі, призвела до того, що більше половини опитаних росіян готові воювати з українцями. Вірусом ненависті особливо заражені молоді люди, які ніколи не були в Україні і не мають контактів з її громадянами. Старших людей лякають «бандерівцями-головорізами, які прийшли до влади». Це результат планоїрної тотальної брехні, яка розробляється ідеологією Кремля, транслюється телебаченням і поширюється усіма можливими шляхами [4].

На жаль, рівень насильства щодо цивільних осіб у районі антитерористичної операції залишається високим: окрім обстрілів, основним джерелом небезпеки для жителів регіону стали викрадення та пограбування, які вчиняються як незаконними збройними

формуваннями так званих «ЛНР» та «ДНР», так і представники місцевого криміналітету.

Офіційно оприлюднена статистична інформація свідчить про те, що на території України кількість вчинених злочинів із використанням зброї, бойових припасів, вибухових речовин та пристроїв невинно збільшується. Безумовно, більшість цієї зброї (бойових припасів, вибухових речовин та пристроїв), як зауважують О. Дячкін і В. Лень, незаконно потрапляє із зони антитерористичної операції в міста та села нашої країни [5, с. 228].

Таким чином, є всі підстави стверджувати про присутність на території України інформаційної експансії Російської Федерації у вигляді інформаційних технологій, які обмежують свободу слова та доступ громадян до інформації; поширюють засобами інформації культ насильства та жорстокості, комп'ютерну злочинність та комп'ютерний тероризм; маніпулюють суспільною свідомістю, зокрема, шляхом поширення недостовірної або неповної інформації.

На жаль, злочинність у районі антитерористичної операції сприяє криміналізації економіки, легалізації тіншового капіталу, режиму вслякого зловживання і шахрайства, міграції населення, безконтрольність обігу вогнепальної зброї, і, якщо держава не протистоятиме цьому соціальному злу, вона, як чума, пошириться територією всієї країни.

Щодня засоби масової інформації повідомляють суспільство про вчинення нових злочинів на території України із застосуванням зброї (гранат, автоматів, пістолетів). Саме за допомогою зброї вчиняються тяжкі і особливо тяжкі злочини.

Отже, злочинність у районі антитерористичної операції характеризується не тільки терористичною спрямованістю і має безліч форм проявів, від використання інформаційної зброї, вибухів, підпалів і до захоплення заручників і цілих територій, а також своєрідним військовим конфліктом, який завжди ніс із собою або проблеми, що були ситуативними, які можна вирішити дипломатичним шляхом, або затяжні проблеми, вирішення яких потребує часу.

Доречно звернути увагу на той факт, що військовий конфлікт – це послаблення діяльності представників державної влади та правоохоронних органів, поява безробіття, загострення потреби в продуктах харчування та речах першої необхідності, підвищення нервозності населення, зростання рівня суперечок в міжособистісних стосунках; вимушена міграція населення. І найгірше те, що під час військового конфлікту розриваються усталені соціальні зв'язки між родинами, знайомими, соціумом.

З цього приводу ми стоїмо на боці вітчизняних вчених О. Джужі і А. Гаркуші, які вважають, що війна та бойові дії, зокрема й антитерористична операція, є нічим іншим як екстремальною ситуацією для населення, яке окуповано країною агресора, а тому злочинність в екстремальних ситуаціях полягає в порушенні звичного способу життя, дезорганізації системи забезпечення життєдіяльності цілих регіонів. Боротьба зі злочинністю, підтримання правопорядку в цих умовах практично неможливі.

Як вважають вчені, особливості злочинності в екстремальних ситуаціях зумовлює: безпорадність і вразливість людей, постраждалих в екстремальній ситуації; дезорганізація представників державної влади та правоохоронних органів; послаблення факторів соціального контролю і поява безробіття дорослих і безпритульності дітей; вимушена міграція населення, що розриває усталені соціальні зв'язки й послаблює стримуючий вплив моралі та громадської думки [6, с. 28–29].

З огляду на те, що проблема злочинності в районі антитерористичної операції не була предметом детального дослідження, на наш погляд, спочатку варто надати його поняття, яке ґрунтуватиметься на законах і категоріях діалектики у зв'язку з тим, що будь-яке явище реальної дійсності не існує само по собі, а навпаки, має потенційну властивість спричинити чи зумовлювати зміни в інших об'єктах.

Вирішення цього завдання дасть змогу цілеспрямовано вплинути на причини й умови злочинності в зоні антитерористичної операції та, за умови певних позитивних рішень державних органів, здійснити спробу її нейтралізувати або суттєво зменшити її рівень.

Залежно від сфери виникнення і проведення антитерористичної операції на не підконтрольній Україні території (окремі райони Луганської та Донецької областей), доцільно звернути увагу на причини та умови злочинності: політико-ідеологічні, економічні, правові, соціально-психологічні, організаційно-управлінські. І, хоча розподіл є умовним, ми вважаємо, що саме вони важливі, оскільки зумовлюють злочинну поведінку не лише окремої особи, а й криміногенну ситуацію на даній території загалом.

Таким чином, злочинність у районі антитерористичної операції варто розглядати як діяльність держави і суспільства за такими напрямками: профілактика злочинності у зоні антитерористичної операції, тобто виявлення й усунення причин, що породжують її, і дають змогу вчиняти злочини; запобігання злочинності в районі антитерористичної операції загальносоціальними, спеціально-кримінологічними та оперативно-розшуковими заходами з виявлення, припинення і розслідування вчинених злочинів на окупованих бойовиками територій; мінімізація та (або) ліквідація причин і умов вчинення злочинів у зоні антитерористичної операції.

За дослідженням С. Тагієва, на злочинність у районі антитерористичної операції впливають такі фактори: швидка зміна оперативної обстановки, часта передислокація частин і підрозділів та самих незаконних бойових формувань; регулярна ротація (заміна) військовослужбовців, диверсантів і терористів; складність виявлення свідків, потерпілих, підозрюваних у зв'язку з їхньою міграцією, а іноді їхньою загибеллю; значно звужені можливості проведення оперативно-розшукових дій, слідчих (розшукових) і негласних (розшукових) слідчих дій, застосування спеціальної техніки; зміна обстановки на місці події через ведення бойових дій, знищення речових доказів; небезпека підривів і обстрілів під

час виконання слідчих дій поза межами пунктів дислокації та при пересуванні між ними.

Крім того, як зауважує С. Тагієв, військові прокуратури дислоковані і діють безпосередньо в зоні збройного конфлікту, на жаль, мають відрив від інших правоохоронних органів, експертних закладів, судів, колегій адвокатів, а вчинення злочинів на ґрунті тероризму має свої особливості, виражені характером злочинних замислів терористів, організованістю та жорстокістю протидій, законспірованістю та латентністю, високою мобільністю, оснащенням та інтернаціоналізацією своїх дій, достатнім фінансуванням.

І, врешті-решт, часто в районі антитерористичної операції відбувається протидія слідству з боку командування військових спецпідрозділів і спецслужб. Це пов'язано з тим, що органи поліції, військові формування не мають професіонального досвіду протидії злочинності в зоні антитерористичної операції, а органи, які уповноважені здійснювати такі заходи, знаходяться віддалено від військових частин, або не беруть на себе відповідальності за проведення таких заходів, або просто імітують їх проведення [7, с. 436–437].

Правоохоронним органам та іншим організаціям, які безпосередньо протидіють злочинності в районі антитерористичної операції, необхідно мати чіткі пріоритети діяльності. Особливо це актуально в зоні антитерористичної операції, де наявний дефіцит підготовлених та кваліфікованих кадрів, які мають досвід роботи щодо запобігання вчинення тяжких та особливо тяжких злочинів.

Доречно наголосити, що проведені реформи в правоохоронних та судових органах, на жаль, сприяли відтоку високопрофесійних кадрів з органів внутрішніх справ та прокуратури, створили масу організаційних упущень, зокрема відсутність у роботі правоохоронних органів системності, тісної взаємодії поліції, прокуратури і суду та трансформування злочинності. Все це знизило ефективність протидії криміналітету в зоні антитерористичної операції.

Ще гірше те, що зростає тенденція звільнення фахівців правоохоронної діяльності, зокрема, досвідчених слідчих поліції та прокуратури, оперативних працівників, суддів, а це певним чином впливає і на чинну правоохоронну систему антитерористичної операції. Крім того, збройні конфлікти завжди несли вбивства, всілякі знущання над полоненими та мирним населенням, розграбування національних цінностей на окупованій території, спричиняли гуманітарні катастрофи. На жаль, все це ми бачимо у країні.

Доречно також звернути увагу на той факт, що в районі антитерористичної операції у звільненні захоплених Російською Федерацією окремих районів Донецької і Луганської областей бере участь молодь – ті люди, які раніше не знали, що таке війна, а тому після демобілізації повертаються в громадянське суспільство, привносячи в нього особливості мілітаризованої свідомості і здійснюючи істотний вплив на подальший розвиток соціуму.

Крім основних наслідків антитерористичної операції (економічних, політичних, соціальних), громадянське суспільство отримало й психологічні. Саме вони впливають не тільки на психофізичне здоров'я військовослужбовців, а й на їх врівноваженість, світогляд, стабільність.

Доречно звернути увагу і на проблему суїциду учасників антитерористичної операції. Так, за даними засобів масової інформації, суїцид серед військових, порівняно з 2014 р., зріс у декілька разів, що негативно впливає на психологічний стан інших учасників бойових дій у районі антитерористичної операції.

На нашу думку, цьому сприяють такі фактори: 2014-й був роком патріотизму і боротьби за свободу і територіальну цілісність країни (згадаємо перші добровольчі батальйони з різних куточків країни, їх готовність захищати нашу державу), на жаль, подальші роки стали затяжними для українського народу у плані звільнення територій від окупації Російської Федерації. А тому індекс патріотизму стрімко впав, батьки не хотіли посилати своїх дітей на війну, зросла до нечуваних розмірів корупція у військоматах. Дійшло до того, що Президент країни вимушений був своїм Указом відправляти начальників військоматів у район антитерористичної операції для розуміння тої ситуації, яка відбувається в країні.

На жаль, молодь, яку закликали брати участь в антитерористичній операції, була неготова до неї – ще гірше, що вона гинула не від кулі ворога, а з власної необачності, зловживання алкоголем та наркотиками з метою погасити свій страх і психофізичне навантаження.

Отже, розглянуті нами актуальні проблеми злочинності в районі антитерористичної операції пов'язані з довгостроковістю її проведення. Якщо вона триватиме, більше проблем та негараздів з'явиться в

українському соціумі, а це, як зауважують В. Лень і Г. Олійник, є свого роду підґрунтям для живлення і зростання злочинності в Україні [8, с. 205].

Злочинність у зоні антитерористичної операції – це суспільно небезпечна діяльність бандформувань, окремих антитерористичних груп, найманців іноземних держав, яка полягає у свідомому, цілеспрямованому застосуванні щодо військових, військовополонених, мирного населення насильства, інших посягань на життя чи здоров'я з метою досягнення злочинних цілей.

Висновки. Проведене кримінологічне дослідження злочинності в зоні антитерористичної операції дає змогу зробити кілька узагальнень:

1. Встановлено, що межі пізнання злочинності в районі антитерористичної операції пов'язані з плюралізмом наукових поглядів вчених-кримінологів. А тому її дослідження варто визнати актуальною і важливою кримінологічною проблемою.

2. Доведено, що злочинність у районі антитерористичної операції зумовлена об'єктивними і суб'єктивними чинниками, серед яких: низький рівень життя населення; низьке фінансове забезпечення; проблеми працевлаштування; великий рівень латентної злочинності; порівняна легкість вчинення злочину; присутність соціально-культурних орієнтирів (деградація, криміналізація культури поведінки, корислива мотивація тощо)

3. З'ясовано, що знання про злочинність у районі антитерористичної операції дадуть змогу правоохоронним органам, іншим державним інституціям, громадськості, зосередити увагу і зусилля не тільки на причинах і умовах її виникнення, а й на локалізації та нейтралізації її наслідків, зокрема, економічних, політичних, соціальних та психологічних.

4. На підставі проведеного дослідження запропоновано розробити державну програму запобігання злочинності в районі антитерористичної операції.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Сметаніна Н. Наукові підходи до теорії злочинності у сучасній українській кримінології : [моногр.] / Н. Сметаніна; за заг. ред. В. Голіни. – Х. : Право, 2016. – 192 с.
2. Про концепцію боротьби з тероризмом : Указ Президента України від 25 квітня 2013 р. № 230/2013 // Офіційний Вісник України. – 2013. – № 34. – Ст. 1202.
3. Про боротьбу з тероризмом : Закон України від 20.03.2003 р. № 638-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15>.
4. Штогрі І. Називай агресією «захистом»: принципи інформаційної війни проти України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.radiosvoboda.org/a/25293307.html>.
5. Дячкін О.. Окремі питання запобігання незаконному використанню зброї, бойових припасів, вибухових речовин та пристроїв невпинно збільшується / О. Дячкін, В. Лень // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – Дніпропетровськ, 2015. – С. 227–233.
6. Джу́жа О. Актуальність кримінологічного дослідження екстремальних умов (ситуацій), що сприяють злочинності під час проведення антитерористичної операції / Джу́жа О., Гаркуша А. // Юридичний часопис національної академії внутрішніх справ. – К., 2014. – № 2. – С. 28–29.
7. Тагієв С. Інститут негласних слідчих (розшукових) дій в кримінальному процесі України: теорія і практика : [моногр.] / С. Тагієв. – Чернівці : Десна Поліграф, 2015. – 512 с.
8. Лень В. Незаконний обіг вогнепальної зброї бойових припасів, вибухових речовин та пристроїв, пов'язаний із проведенням антитерористичної операції: окремі питання запобігання / В. Лень, Г. Олійников // Право і суспільство. – 2016. – № 1. – С. 205.